

RÁCZ BALÁZS VIKTOR

A SZÉKELY SZABADSÁGOK ÉS A FÖLDTULAJDON ÖSSZEFÜGGÉSEI A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ IDEJÉN KIADOTT PRIVILÉGIUMOKBAN

Előzmények: a székelyek küzdelmei az új állam keretei között

■ Buda 1541. évi eleste után a keleti országrész önálló állammá formálódásának lehetünk tanúi, amely során a központi hatalom értelemszerűen az eltérő közigazgatással, jogrendszerrel és társadalmi berendezkedéssel bíró területek szorosabb összefogására törekedett. Ez a folyamat szükségszerűen maga után vonta a különféle kiváltságokkal és partikuláris jogrendszerrel rendelkező területek és társadalmi csoportok korábbi szabadságjogainak megnyirbálását, átalakítását. A székelyeket különösen is érzékenyen érintő procedura praktikusán az adózási kötelezettség kiterjesztésével kezdődött, de hatással volt önkormányzatiságukra és az igazságszolgáltatásuk autonómiájára is. Ezzel párhuzamosan zajlott egy belső társadalmi átalakulás is. Számos korábban katonáskodó közszekely adta magát, ugyanis valamelyik székely főember vagy lófő szolgálatába és oltalma alá, tehát úgynevezett földönlakókká váltak. Ezáltal nem csupán a katonai szolgálat alól mentesültek, hanem a székelyek önkéntes adóneme, az ökörsütés alól is. A katonai szolgálat illetően történő háttérbe szorulása, illetve az ökörsütésből beszedhető jövedelmek csökke-

Rendszerszintű változás a székelyektől elvett kiváltságokkal kapcsolatban legközelebb csak a tizenöt éves háború (1591–1606) idején következett be, amely időszakban több kiváltságlevelet állítottak ki a székelyek számára.

nése pedig logikusan ahhoz vezetett, hogy a központi hatalom a székelyekre inkább a rendes rovásadóval megadóztatandó népességként kezdett tekinteni, mint egy ütőképes haderő alapjára.

A székelyek és a központi hatalom között egyre növekvő feszültség az 1561–1562 folyamán felgyorsuló politikai eseményekkel együtt 1562 április–májusa folyamán a székelyek felkeléséhez vezetett. Az erdélyi hadak végül a felkelést leverték, a június 20-ára összehívott segesvári országgyűlés pedig betetőzte a székelység eddig fokozatosan zajló közjogi és társadalmi metamorfózisát.¹

A segesvári végzéseket követő időszakban a székelyek természetesen számos kísérletet tettek korábbi privilégiumaik visszaszerzésére, sikertelenül. Rendszerszintű változás a székelyektől elvett kiváltságokkal kapcsolatban legközelebb csak a tizenöt éves háború (1591–1606) idején következett be, amely időszakban több kiváltságlevelet állítottak ki a székelyek számára. Ezek közül ismerünk egy 1595. szeptember 15-én, egy 1599. november 3-án, két 1599. november 28-án, egy 1600. március 7-én, két 1601. december 31-én és egy 1605. február 16-án kiadottat.²

A székelyek első komolyabb szerepvállalása a háborúban az 1595 őszen lezajlott havasalföldi hadjáratához kötődik. Az Erdély felé közeledő Szinán pasa seregének megállításához elégtelennek tűnő erdélyi nemesi hadak, havasalföldiek és zsoldosok mellé kézenfekvőnek látszott a székelyek fejenkénti hadba hívása is, szabadságjogaik elvétele óta először. A fejedelem a székelyeknek privilégiumaik visszaadását ígérte, amely hívószó természetesen hatalmas tömegben vonzotta a fejedelem zászlaja alá a fejedelmi jobbágyi sorba süllyedt közszékelyeket és a magánföldesúri jobbágyokat egyaránt. Jóllehet Báthory Zsigmond fejedelem a vármegyei és a székely nemesség nyomására később inkább vissza kívánt táncolni az ígértétől, az összegyűlt székely sereget azonban – amely önmagában a törökellenes szövetség összegyűlt hadainak felét tette ki – már nem lehetett feloszlatni. 1595. szeptember 15-én a Feketehalmon kiadott oklevelében végül Báthory Zsigmond biztosította a székelység számára korábbi szabadságaik visszaadását. A Havasalföld középső részét felszabadító és a gyurgyevói csatával záruló hadjáratban vitézül helytálló székelyek hazatérve tömegesen tagadták meg a jobbágyi szolgáltatások teljesítését földesuraik számára, néhány helyen pedig a felszabadított székelyek és a nemesek ellentéte erőszakba is torkollt. Az országgyűlés végül érvénytelenítette a székelyek szabadságjogainak visszaadását elrendelő feketehalmi oklevelet, a közszékelyeket és a földönlakókat pedig visszahelyezte korábbi jobbágyi státusukba. A székely köznép a döntésnek sok helyen fegyveresen is ellenállt, különösen Maros-, Csík- és Gyergyószékben. A várkapitányok és királybírók által vezetett hadak a megmozdulásokat kemény kézzel torolták meg: sokat megöltek, megcsonkítottak, megkínóztak, több falut felgyújtottak, a lakosság fegyvereit és hadizsákmányait pedig elkobozták. Ezt az 1596 első hónapjaiban lezajló eseménysort a székelyek véres farsangjaként őrizte meg az emlékezet.³

Az 1599. és 1600. évi kiváltságleveleket Mihály havasalföldi vajda állította ki, és az Erdélyi Fejedelemség birtoklásáért vívott hatalmi harc eredményeinek tekinthetők. Báthory Zsigmond lemondása után unokatestvére, a

Lengyelországból hazahívott bíboros, Báthory András lett az erdélyi fejedelem. Mivel az ő hatalomra kerülése sértette Rudolf császár érdekeit – hiszen a Báthory Zsigmonddal kötött megegyezése értelmében Erdélyt a saját uralma alá tartozónak tekintette – Mihály vajda kihasználhatta a kínálkozó alkalmat, hogy a saját hatalmi ambícióinak a császár érdekeire hivatkozva szerezzen érvényt. Miután támadást intézett a fejedelemség ellen, rögtön igyekezett a székelyeket maga mellé állítani, régi kiváltságai visszaadását ígérve nekik. Az említett 1599-es és 1600-as kiváltságlevelek ennek nyomán születtek.⁴ Bár Mihály vajdát Báthory Zsigmond visszatérésekor császári segítséggel eltávolították a hatalomból, a székelyeket érintő privilégiumokat nem vonták vissza, sőt Báthory 1601-ben újabb – jelentősen megváltozott tartalmú – kiváltságleveleket állított ki a számukra.⁵ Ezek már tartósan rögzítették a székelyek helyzetét, elsősorban annak köszönhetően, hogy 1605-ben Bocskai István fejedelem is megerősítette a bennük foglaltakat.⁶

A királyi főtulajdonjog

■ A jól ismert politikatörténeti események rövid áttekintése után a következőkben sorra kívánom venni mindazokat a jogokat, vagy másként „szabadságokat”, amelyeknek a visszaszerzéséért a székelyek hosszas küzdelmet folytattak az 1562. évi segesvári végzések után, különösen a tizenöt éves háború alatt. Az 1562-es felkelés leverését követően ugyanis, bár sor került a vezetők felelősségre vonására kivégzés, testcsonkítás, illetve fogságba vétés formájában,⁷ ennél a megtorlásnál sokkal érzékenyebben érintették a székelység egészét az 1562. június 20-ra összehívott segesvári országgyűlésen hozott határozatok.⁸ A legfontosabb rendelkezés kétségtávol a királyi főtulajdonjog (*ius regium*) székelyföldi bevezetése volt. Ez tulajdonképpen annak jogszabályi szintű kinyilvánítását jelenti, hogy a székelyek éppúgy az uralkodó kegyéből birtokolják földjeiket, mint az ország bármelyik más lakója. Ez pedig jogalapot szolgáltatott arra, hogy a hűtlenség büntetében (*nota infidelitatis*) elmarasztalt, s fej- és jószágvesztésre ítélt székelyek jószágai, köztük öröklött földbirtokai a kincstárra háramoljanak.⁹ Bár a segesvári végzések nem említik, hogy a székelyek földbirtokai örökös nélküli elhalálózásuk, azaz megszakadás esetén is a kincstárat illették volna, a későbbi joggyakorlat ismeretében valószínűnek tűnik, hogy ez a tényállás a fej- és jószágvesztés kimondásához hasonlóan megalapozta a jószágok konfiskálását. Erre utal például, hogy Báthory Zsigmond 1587-ben, 1588-ban és 1590-ben is olyan birtokokat adományozott híveinek Kézdi-, illetve Marosszékből, amelyek a korábbi tulajdonosuk örökös nélküli halála miatt háramlottak a kincstárra.¹⁰ Ezenkívül ezt látszik megerősíteni Udvarhelyszék törvényszékének 1596. évi döntése is, amelyben egy magvaszakadt drabant, Demeter Péter javai kapcsán a törvényszék elvi éllel mondta ki, hogy az örökös nélkül meghalt drabantok öröklött földbirtokai a fejedelmet illetik.¹¹

Bár a szakirodalom egyáltalán nem hangsúlyozza, de mégis kulcsfontosságú kiemelni, hogy a székelyek szabadságjogainak tizenöt éves háború alatti részleges helyreállítása vagy az arra tett kísérletek a *ius regium* székelyföldi bevezetését egyáltalán nem érintették. Sőt az említett kiváltságlevelek

rendre megerősítették az uralkodó által nyújtott birtokadományok jogszerű voltát.¹² Ebből pedig levonható az a következtetés, hogy a földbirtokviszonyok átalakulása a Székelyföldön a 16. század végére abszolút rögzülni látszik, s természetessé vált az a felfogás, hogy a székelyföldi nemesek és lófők az uralkodó kegyéből birtokolták jószágaikat. Az uralkodó főtulajdonjogát a Székelyföldön egyébiránt utoljára érdemben még az 1571. évi kolozsvári országgyűlésen kérdőjelezték meg. Az országgyűlés azonban ekkor a székelyekre hárította annak bizonyításának terhét, hogy földjeiken valóban soha nem érvényesült a királyi főtulajdonjog, amit értelemszerűen megfelelő okiratok hiányában nem tudtak megtenni.¹³

Ennek a folyamatnak az egyik fontos katalizátora volt az a tény, hogy a székelyek birtokpereinek közvetlen fellebbezési fórumává az udvarhelyszéki főtörvényszék és a székely nemzetgyűlés helyett a Fejedelmi Tábla vált, ahol az ítékezésben a székelyek által korábban alkalmazott, de most a segesvári végzésekkel háttérbe szorított helyi szokásjog helyett az ország általános joga szerint hoztak ítéletet.¹⁴ A másik ilyen tényező maguknak a székelyeknek az új jogrendhez történő alkalmazkodása volt. Bár földjeiket korábban adománylevél nélkül birtokolták, hiszen a *ius regium* 1562 előtt nem érvényesült a Székelyföldön, most új adományok (*nova donatio*) révén igyekeztek megerősíteni fennálló tulajdonjogukat.¹⁵ Ez azt jelentette, hogy az uralkodó adománylevele révén elismerte, hogy az adott székely nemes vagy lófő jogszerűen birtokolja azt a jószágot, amelyre az új adományt kérte. Az új adományos pedig ezután sokkal könnyebben tudta érvényesíteni jogait az esetleges birtokpereken, hiszen már rendelkezett a fejedelmi táblán bizonyító erővel bíró dokumentummal. Sőt az 1590-es évektől már abszolút bevett gyakorlattá vált az uralkodói adománylevélre való hivatkozás az egyes székely székek törvényszékei előtt is, Udvarhelyszék fennmaradt törvénykezési jegyzőkönyvei legalábbis erről tanúskodnak.¹⁶ Változás egyedül 1636-ban fog bekövetkezni, amikortól I. Rákóczi György kiváltságlevele nyomán az örökös nélkül elhunyt székelyek jószágai nem háramlottak a kincstárra, hanem az elhunyt rokonaira maradtak.¹⁷ Lényegében tehát a magszakadás (*defectus seminis*) tényállása ezután nem vont maga után konfiskálást, de a hűtlenség bűnében elmarasztaltak javai ezután is a kincstárra szálltak. Mindezek alapján kijelenthető, hogy a királyi főtulajdonjog egyáltalán nem szűnt meg ekkor sem a Székelyföldön, csupán az uralkodó lemondott arról, hogy magszakadás esetén érvényesítse az ebből eredő jogait.

A közsékelyek személyének és földjeiknek változó jogi státusa

■ A segesvári végzések másik kulcsfontosságú pontja az úgynevezett földönlakók és a közsékelyek státusának rendezése volt: előbbieket a főnépek és lófők ezután ugyanúgy birtokolták, mint a nemesek a jobbágyaikat, utóbbiakat viszont az uralkodó „szabad birodalmában” tartotta meg, s védelmet biztosított nekik a főnépek és lófők jogsértései ellen.¹⁸ Ez a státus azonban azzal járt, hogy pár év alatt a közsékelyek az uralkodó jobbágyaivá váltak, akiket földjükkel együtt később gyakran kénye-kedve szerint adományozott oda híveinek, ezáltal sokakat magánföldesúri függésbe taszítva.¹⁹

Az uralkodói adományrendszer megszilárdulása egyúttal a székelyföldi nemesek és lófők vármegyei nemesekéhez hasonló státuszát is tartósan biztosította, tehát az 1562 előtt is függő helyzetben élő földönlakók társadalmi állásában lényegi változást a tizenöt éves háború idején kiadott kiváltságlevelek sem hoztak. Ami a közszekelyek helyzetét illeti, az ő helyzetük volt lényegében a központi eleme az 1590-es és 1600-as évek privilégiumainak. Az 1595. évi feketehalmi oklevél az 1562 után jobbágysorba kerülő közszekelyeket személyükben ismét szabaddá nyilvánította, ugyanakkor ezt bizonyos feltételekhez kötötte (eskütétel, adózás, katonáskodási kötelezettség, stb.), amelyek között szerepelt az is, hogy a székely nemesek és lófők minden adománybirtokukat megtarthatják.²⁰ Véleményem szerint az oklevélben foglaltak érvényesítését éppen ez a kikötés lehetetlenítette el, ugyanis 1562 után a közszekelyek a korábban birtokolt földjeikkel együtt váltak fejedelmi jobbágyokká, s őket az uralkodó alapvetően ezekkel együtt adományozta el. A feketehalmi privilégium alapján pedig, bár a jobbágyként magánföldesúri függésbe kerülő közszekelyek személyükben felszabadultak az alávett helyzetből, földjeik, amelyeken éltek, az oklevélbe foglalt feltételek miatt továbbra is a nemes vagy lófő tulajdonát képezték. A privilégiumot érvénytelenítő 1595. decemberi országgyűlés éppen ennek a feltételnek a megsértésével indokolta a kiváltságok újbóli elvételét, vagyis azzal, hogy a közszekelyek a nemesek és lófők házait, kertjeit, tavait, szántóföldjeit, rétjeit, erdeit és szőlőit erőszakosan elfoglalták, holott ezek a feketehalmi oklevél szerint a nemeseket és lófőket illették. A nemesek és lófők, valamint a köznép jogvitájában egyébként a *ius regium* kapcsolatban fentebb elmondottak is hivatkozási alapul szolgáltak a döntés meghozatalakor: „mert az székely nemes uraink az ő jószágokat az régi böl dog emlékezetű fejedelmektől és fölségedtől adatott törvén szerént való donatiókkal [adományokkal] bírták pacifice [békekességben], és semmit nem látjuk, hogy delinquáltak [vétköztek] volna, kiért amittálhatták [elveszthették] volna jószágokat, hanem híven és jámborul szolgáltak az szükség idején [...] mely donatiók elsőbbek az székelyek mostan költ donatiójuknál; per hoc az elsőknek kell megállniok az utolsók ellen, nam qui prior est tempore, potior est iure.”

Az országgyűlés tehát kimondta, hogy a nemesek és lófők nem veszíthetik el a jószágaikat, hiszen nem vétettek semmit a fejedelem ellen, tehát hűtlenség ténye nem állt fenn, ellenben az általuk elnyert adománylevelek korábbiak, mint a közszekelyek mostani adománylevele. Ezért az időbeli elsőbbség elve (*qui prior est tempore, potior est iure*) alapján egyszerűen eldönthető, hogy a földjeiket a nemesek és lófők megtarthatnák a közszekelyek felszabadítása ellenére is.²¹ A földbirtokviszonyok tekintetében tehát a feketehalmi oklevél is a segesvári végzések által kialakított jogi keretrendszer talaján állt, azaz nem mondott le a királyi főtulajdonjog érvényesüléséről a Székelyföldön, sőt abban az uralkodó kifejezetten hitet tett az adományrendszer fenntartása mellett.

Ez a problémakör Mihály vajda adományleveleit is áthatja. A szakirodalom visszatérő megállapítása, hogy bár Mihály vajda 1599. november 3-án Kézdiszék részére és november 28-án egyszer Udvarhelyszék, egyszer pedig Maros-, Udvarhely-, Csík-, Gyergyó-, Kászón-, Sepsi-, Kézdi- és Orbaiszék

részére együttesen kiállított privilégiumainak tartalma ellentétben áll az 1600. március 7-én Csík-, Gyergyó- és Kászonszék részére kiadott oklevéllel. Előbbiek ugyanis kiemelték a közsékelyeket a jobbágyi állapotból, míg az utóbbi a nemesek és a közsékelyek birtokpereivel kapcsolatban a nemesek és lófők érdekeit szem előtt tartva úgy rendelkezett, hogy azok szabadon bírják minden jószágukat (nemcsak az 1562 előttiakat, hanem az azóta megszerzettek is).²² Véleményem szerint ezen oklevelek tartalma között egyáltalán nem feszül ellentét. Az 1595-ös feketehalmi kiváltságlevélhez hasonlóan az 1599. novemberi oklevelek ismét visszaadták a közsékelyek személyes szabadságát.²³ Az 1600. márciusi oklevél pedig azt egyértelműsítette, hogy ismét csak a közsékelyek társadalmi állása változott meg, az ő korábbi földjeiket, amelyek adományozás, vásárlás vagy zálogba vétel révén a nemesek és lófők kezére kerültek, továbbra is ezek tulajdonában, illetve birtokában maradnak, a földbirtokviszonyokat ugyanis az 1599-es oklevelek nem kívánták átrendezni. Az 1600. márciusi oklevél tehát nem ellentétben áll az 1599. éviakkal, hanem éppen megerősíti azokat, amikor kimondja, hogy a felszabadított közsékelyek szabadon elköltözhetnek a nemesek és lófők birtokairól, hiszen személyes szabadságukat visszanyerték. Ezt erősíti meg Lőrincz Imréné 1599-ben kiadott (pontos dátumot tekintve datálatlan) bizonyáglevele, amelyben Incze Mihályt és Incze Pált Mihály vajda bejövetele után felszabadítja minden szolgálat alól, és megengedi nekik, hogy „az mi földünkről valamikor el akarnak menni, elmehetnek, szabadok magokkal”.²⁴ Az elköltözésre azonban az 1600. márciusi oklevél viszont már határidőt állapít meg (április 24-ét), amely határidő jogvesztő jellegű: aki eddig nem költözik el, az továbbra is jobbágyi státusban marad, az elköltözöttek helyére viszont a földesurak új jobbágyokat telepíthetnek.²⁵

Báthory Zsigmond ismételt trónra lépése után, 1601. december 31-én megerősítette a székelyek kiváltságait, miután bemutatták előtte egyik korábbi adománylevelüket (feltehetően valamelyik 1599. évit). Mivel – ahogy az oklevél fogalmaz – a székelyek „inkább születtek fegyverhordozásra, mint paraszti munkára”, ezért mindazokat kiemeli a jobbágyi állapotból, akik 1562 után váltak jobbágygá. Ezek a felszabadítottak fogják alkotni a nagy létszámú *libertinus* réteget, amely alatt ezután ezen a területen a szabad jogállású székely köznép értjük. Ami azonban az adománybirtokok rendszerét illeti, e tekintetben az 1601. évi kiváltságlevelek sem hoztak változást, s csupán az adománybirtok eladását vagy elzálogosítását nyilvánították semmisnek, magát az adomány jogcímén történő birtokszerzést nem.²⁶ A közsékelyek *libertinus* státusának biztosítását 1605. február 16-án kiadott oklevelében Bocskai István is garantálta, s ez az állapot az Erdélyi Fejedelemség fennállása alatt nem is változott meg.²⁷

Megjegyzendő még, hogy a szakirodalom az 1600. októberi lécfalvi, illetve az 1602. augusztusi medgyesi országgyűlések bizonyos határozatait (1600. okt. 12. és 14. tc., 1602. aug. 26. tc.) Mihály vajda 1599. évi, illetve Báthory Zsigmond 1601. évi privilégiumainak visszavonásaként értékeli, amelyek a felszabadított közsékelyeket ismét jobbágyi állapotba taszították.²⁸ Meglátásom szerint azonban ezen alkalmakkor valójában nem állították vissza a korábbi társadalmi viszonyokat, hiszen az 1600. okt. 12. tc.

csak a lerombolt székelyföldi várak (Várhegy és Udvarhely) újjáépítéséről, az 1600. okt. 14. tc. pedig az okozott károk megtérítésének menetéről rendelkezett, ráadásul nem is csupán a jobbágyok, hanem a lófők és nemesek által okozottakról is.²⁹ Ami az 1602. aug. 26. tc.-et illeti, ez egyrészt azon jobbágyok földesúri hatalomnak való alávetettségét rögzíti, akik már 1562 előtt is jobbágyok voltak (ősjobbágyok), illetve akik a hatályban lévő kiváltságlevelek óta saját magukat kötötték le jobbágyul („fejekötött” jobbágyok). Ugyanazzal a törvénycikkkel kapcsolatban félreértésre adhatott okot korábban a szakirodalomban annak a törvényben való kinyilatkoztatása is, hogy a nemesek és lófők az adománybirtokaikat, illetve adásvétel vagy zálogba vétel révén megszerzett javaikat teljesen jogszerűen birtokolják (kivéve azokat, amelyeket erőszakkal foglaltak el), és őket ezek birtoklásában senki se háborgassa.³⁰ A fentebbi elemzés azonban, úgy vélem, rávilágított arra, hogy a tizenöt éves háború során kiadott privilégiumok kivétel nélkül csak személyükben tették szabaddá a magánföldesúri függésbe került közszekelyeket, 1562 előtti földjeik tulajdonjogát egyik ilyen oklevél sem adta vissza számukra, hanem mindegyik a fejedelmi adományozás jogszerűségét hirdette. Ezek sorába tehát logikusan kapcsolódik a medgyesi országgyűlés ezen rendelkezése is.

Az adóterhek és a katonai szolgálat

■ A székelyek legfontosabb kiváltsága a középkorban az adómentességük volt, amelynek fejében katonai szolgálattal tartoztak az uralkodónak. Ezenkívül ajándékként az uralkodó megkoronázásakor, házasságkötésekor, valamint fiúgyermek születése esetén úgynevezett „ökörsütéssel” tartoztak, ami azt jelentette, hogy ezen alkalmakkor kapunként egy-egy ökröt adtak a királynak, amire a beszolgáltatáskor bélyeget sütöttek.³¹ Az 1540–1550-es években ugyanakkor a gyakrabban, akár évente is követelt ökörsütés mellett a központi hatalom igyekezett pénzbeli szolgáltatások teljesítésére is kötelezni a közszekelyeket.³²

Hiába fogtak fegyvert a székelyek többek között az adózással kapcsolatos kiváltságaikért is 1562-ben, adóztatásuk a későbbi évtizedekben állandósult. A felkelés után kiadott segesvári végzések rendelkeztek egyrészt az elmaradt adók behajtásáról, másrészt rögzítették a földönlakók vagy más néven ősjobbágyok (tehát az 1562 előtt is magánföldesúri függésben élők) és a közszekelyek adózási kötelezettségét.³³ A székelyekre ezután is időről időre kivetették a rovásadót, illetve rendkívüli adókat is szedtek tőlük (például a Várad építésére fordított összeget), amelyek ellen érdemben ekkor már nem is léptek fel.³⁴ A főnépek és a lófők adómentessége 1562 után is megmaradt, s ők továbbra is katonai szolgálattal tartoztak a fejedelemnek: a főnépek több lóval és megfelelő felszereléssel, a lófők egy lóval és sisakkal, pajzzsal, kopjával felfegyverkezve.³⁵

A Báthory Zsigmond által kiadott 1595-ös feketehalmi kiváltságlevél – ahogy fentebb bemutatásra került – a személyes szabadság visszaadását ugyan megígérte a közszekelyeknek, azonban ennek feltételéül adófizetési és katonai szolgálatvállalási kötelezettséget is előírt részükre. Egyaránt be

kellett szolgáltatniuk tehát a rendes adókat (Szent György-napra egy-egy forintot kapunként, mindszent napjára egy-egy nagy köből búzát és zabot, valamint fél köből bráhát) és a rendkívüli adókat. Ezenkívül fejenként megfelelő fegyverzetel készen kellett állniuk a hadba vonulásra szükség esetén: a gyalogosoknak puskával, a lovasoknak lóval, dárdával, vérttel, lándzsával, sisakkal és pajzssal.³⁶ Mihály vajda 1599. novemberi oklevelei az adónemek tekintetében ezzel szemben újra a régi ökörsütésre helyezték a hangsúlyt, hiszen előírták, hogy a székelyek a fejedelem trónra lépésekor, nőülésekor, illetve első fiúgyermek születéskor szolgáltatassanak be minden hatodik ökröt a fejedelemnek. Leánygyermek vagy további fiúgyermek születésekor, illetve az uralkodó minden gyermeke keresztelésekor pedig egy-egy forint adó fizetését irányozták elő. A katonai szolgálat vállalását természetesen ezek a kiváltságlevelek is elvárták a székelyektől: a lófőktől karddal, vérttel, pajzssal, páncéllal és kopjával való hadba vonulást írtak elő, míg a gyalogosoknak puskával és karddal kellett felszerelkezniük.³⁷ Báthory Zsigmond és Bocskai István 1601. és 1605. évi kiváltságlevelei ezzel szemben minden rendes és rendkívüli adó megfizetése alól mentesítették a felszabadított (*libertinus*) székelyeket, természetesen a katonai szolgálat kötelezettségének terhe alatt.³⁸

Egyéb jogok és kötelezettségek

■ A korszak kiváltságleveleiben a székelyek jogaival kapcsolatban felbukkan néhány olyan további rendelkezés, amely a székely társadalmat formáló szerepét tekintve elmarad a *ius regium*, a közsékelyek státusa, az adóterhek és a katonai szolgálat kérdéskörének jelentőségétől, de mégis részét képezi a székelyek jogaikért vívott küzdelmének. Az egyik ilyen rendre visszatérő elem a zálogbirtokok helyzetének tisztázása. A zálogjog a korszakban jellemzően egy használati jogot alapító jogintézmény, amelyben az adós a felvett kölcsön fejében egy hasznot hajtó jószágot (tipikusan földbirtokot) ad át a hitelező birtokába, aki azt a kölcsönösszeg visszafizetéséig használhatja, ha azonban az adós leteszi a zálogösszeget, akkor a hitelező azt köteles felvenni, a zálogtárgyat pedig az adós birtokába adni. A fő problémát a 16. század végi Székelyföldön az okozta, hogy a székely nemesek és lófők, akik gyakran vettek zálogba ilyen földbirtokokat, sokszor csak a zálogösszegnél nagyobb pénzösszeg fejében voltak hajlandóak visszaadni a birtokukban lévő földeket. Az 1595., az 1600., az 1601. és az 1605. évi kiváltságlevelek ezt a problémát kívánták orvosolni azzal, hogy kötelezték a zálogbirtokosokat a zálogösszeg felvételére, és ezután a zálogtárgy visszaadására. Ezzel párhuzamosan ugyanezen kiváltságlevelek a nemesek és lófők által a közszékelektől erőszakosan elfoglalt földbirtokok visszaadását is előírták.³⁹

Szintén fel-felbukkanó témája nemcsak az említett okleveleknek, hanem az országgyűlési végzéseknek is a székelyföldi bányák, különösen a sóbányák sorsa. 1562-ben a székelyföldi sóbányákat a kincstár részére lefoglalták, a közsékelyektől pedig megvonták az ingyenes sóhoz jutási lehetőséget.⁴⁰ A főnépek számára ez továbbra is adott volt a háztartásuk ellátáshoz szükséges mértékben, és bár a segesvári végzések a lófőket nem ne-

vesítették a sóellátásra jogosultakként, valószínűnek tűnik, hogy ez rájuk is kiterjedt, hiszen a későbbi, ezt a jogot megerősítő törvényekben rendre a nemeseikkel együtt szerepeltek.⁴¹ A közszékelyek számára a szabad sóhasználatot Mihály vajda 1600. évi kiváltságlevele fogja majd ismételten biztosítani.⁴² A só- és vasércbányák a későbbiekben is a kincstár kezelésében maradtak, a fel- és altorjai kénbányákban pedig a helyi lakosok dolgoztak, akik beszolgáltatták a kitermelt ként az állami fegyvertárba.⁴³

Az uralkodó és a székelyek között állandó konfliktusforrás volt a két székelyföldi vár, az udvarhelyszéki Udvarhely (Székelytámadt) és a háromszéki Várhegy (Székelybánja) helyzete, amelyek közül az előbbit egy kolostorból alakították ki, utóbbit pedig újonnan építettek az 1562. évi felkelés levereése után. A feszültség a várakban székelő kapitányok és az általuk irányított karhatalom önkényes és erőszakos tevékenységéből származott, amely során olyan szolgáltatásokra kényszerítették a környékbelieket, amelyekkel egyébként nem tartoztak volna (például vár körüli munkálatok végzésére vagy levélhordásra), földeket sajátítottak ki, állatokat (különösen lovakat) és élelmet rekviráltak a lakosságtól.⁴⁴ Az ilyen visszaélések elsimítására – amelyek már a székelyek 1560-as évekbeli folyamodványainak is központi témái voltak⁴⁵ – már Báthory István uralkodás alatt is történt kísérlet, elsődlegesen a szolgáltatások pontosabb tisztázása,⁴⁶ valamint személycserék révén.⁴⁷ Sőt a Mindszenti Benedek újonnan kinevezett udvarhelyi kapitány (egyben udvarhelyszéki és marosszéki királybíró) számára 1591. június 20-án kiadott utasítás már úgy fogalmazott, hogy „[az] szegény népet semmi szokatlan, méltatlan és törvénytelen dologgal meg ne bántsa, törvénytelen bírságot se vegyen rajta, hanem mindeneknek igaz törvényt szolgáltatasson, és csak az törvény szerint való bírságot vegye meg rajtok”.⁴⁸ A két vár 1599-ben elpusztult, újjáépítésüket az 1600. évi lécfalvi országgyűlés rendelte el.⁴⁹ Ez azonban egyrészt nem történt meg azonnal, másrészt a székelyek privilégiumainak 1601. és 1605. évi rendeződésével és a központi hatalommal való viszonyuk konszolidálódásával a várak léte már nem csorbította a székelyek kiváltságait.

Végül, ami a székelyek önkormányzatisága és ezzel összefüggésben a jogszolgáltatásuk terén bekövetkezett változásokat illeti, a segesvári végzések után a székek törvényszékének tizenöt naponként kellett ítélnie, a munkájukban pedig egy tizenkét főből álló, jogtudó főnépekből és lófőkből álló testületnek is be kellett kapcsolódnia, illetve a székeknek egy-egy jegyzőt is ki kellett jelölniük. Ezenkívül az adott szék törvényszékéről közvetlenül a királyi táblához kellett fellebbezni az udvarhelyi főtörvényszék vagy a székely nemzetgyűlés helyett.⁵⁰ Szintén súlyos, az önkormányzatiságukat és autonóm igazságszolgáltatásukat érintő sérelemként élték meg a székelyek a királybírák hatalmának megerősítését, jogköreinek kiszélesítését. E tisztviselőket már az 1559. évi gyulafehérvári országgyűlés határozata is a fejedelem tisztartóinak (*officiales principum*) nevezte, utalva ezzel arra, hogy tulajdonképpen ők voltak az uralkodó képviselői és akaratának érvényesítői a székely székekben. Az ítélelhozatalban való részvételük mellett a bírságpénzek fele is őket illette, sőt a sóval és sószállítással kapcsolatos kihágásoké teljes egészében.⁵¹ Szerepüket a jogszolgáltatásban a segesvári végzések csak megerősítették,⁵² s érdemi változás megválasztásukban és jogköreikben

az 1595-ös privilégiumig nem is következett be. Az ekkor kiadott feketealmi kiváltságlevél egyik feltétele az volt, hogy a székelyek fogadják el Udvarhelyszék királybírójának Udvarhely várának az uralkodó által kinevezett kapitányát, aki a Székelyföldön a legfőbb katonai hatalommal rendelkezett, többi tisztviselőjüket viszont hagyományaiknak megfelelően maguk választhatták meg. Mivel azonban ezt az oklevelet az országgyűlés rövidesen semmissé nyilvánította, a tisztviselők helyzetének megnyugtató módon történő rendezése a későbbi privilégiumlevelekre, azok közül is az 1601. évi Báthory Zsigmond-féle oklevélre maradt. Az ebben lefektetett rendszer szerint a székelyek jelölhettek székenként három-négy főt a kapitányi posztra, akik közül a fejedelem választotta ki a legalkalmasabbakat.⁵³

„... nem is engedjük azt meg senkinek, hogy kegyelmetek szabadságában megháborítsák”

■ Bár az ekkor kialakított berendezkedés sok tekintetben hosszú távon is megszilárdult (például az uralkodói adományrendszer, a királybírók és a fejedelmi tábla szerepe a jogszolgáltatásban), a tizenöt éves háború végére a székelyek mégis újra magukénak mondhatták régi kiváltságaik egy részét, ahogyan emellett – miként a fentebbi részlet jelzi – Bocskai István is hitet tett 1606-ban Udvarhelyszéknek írott levelében.⁵⁴ Az ingyenes sóhasználat újbóli biztosítása és a tisztségviselők megválasztásába való – korlátozott – beleszólás lehetősége mellett mindenekelőtt ilyen volt a közsékelyek *libertinus* státusának biztosítása, amely katonai szolgálat vállalása mellett garantálta számukra a személyes szabadságot és az adómentességet. A felszabadításuk ugyanakkor csak a fejedelmi jobbágyság esetében lehetett teljes, hiszen a magánföldesúri adománybirtokokon élő felszabadított közsékelyek földjei továbbra is korábbi földesuraik kezében maradtak. Minden valószínűség szerint a közsékelyek egy jelentős részének ez a fajta felemás felszabadítása volt az egyik oka annak, hogy sok székely *libertinus* kötötte le magát ismét jobbágyi szolgálatra a következő egy-két évtizedben. A székelyek kiváltságaikért vívott, részleges sikereket elérő küzdelme tehát már rövid távon kényszerpályára helyezte a központi hatalom és a székelyek viszonyát, amelynek legfontosabb eleme ezután a székelyek ismételt jobbágyorszába süllyedésének megakadályozására való törekvés volt a székelység s ezáltal az egész fejedelemség katonai potenciáljának megőrzése érdekében.

■ JEGYZETEK

1. A székely felkeléshez vezető folyamat és annak következményei a szakirodalomban széles körben ismertek. A teljeség igénye nélkül lásd: Connert János: *A székelyek alkotmányának története, különösen a XVI. és XVII. században*. (Ford. Balásy Dénes) Betegh Pál és Társa Könyvnyomtató Intézete, Székelyudvarhely, 1907. 110–121. (A továbbiakban: Connert 1907); Szádeczky-Kardoss Lajos: *A székely nemzet története és alkotmánya*. Hargitaváralja J. Sz. K., Bp., 1927. 107–121. (A továbbiakban: Szádeczky-Kardoss 1927); Barta Gábor: *Az Erdélyi Fejedelemség születése*. Gondolat Kiadó, Bp, 1979. (Magyar História) 249–257; Demény Lajos: *Az 1562. évi felkelés*. In: Benkő Samu – Demény Lajos – Vekov Károly (szerk.): *Székely felkelés 1595–1596*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1979. 59–70; Egyed Ákos: *A székelyek rövid története a megletelepedéstől 1989-ig*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2013. 88–95; Oborni Teréz: *Székelyföld a Keleti*

- Magyar Királyságban, 1526–1562.* In: Benkő Elek – Oborni Teréz (szerk.): *Székelyföld története.* I. MTA BTK–EME–HRM, Székelyudvarhely, 2016. 507–516. (A továbbiakban: Oborni 2016a); Uő: *A székelyek országrendisége és a szabadságjogok.* In: Egyed Ákos – Hermann Gusztáv Mihály – Oborni Teréz (szerk.): *Székelyföld története.* II. MTA BTK–EME–HRM, Székelyudvarhely, 2016. 34–39. (A továbbiakban: Oborni 2016b); Uő: *Erdély országgyűlései a 16–17. században.* Országház Könyvkiadó, Bp., 2018. (A Magyar Országgyűlések Története) 134–135, 181–183; K. Markaly Aranka: *Csíkszék szerepe az országos politikában a 16. század második felében.* In: Tötös Áron et al. (szerk.): *Ezerarcú Erdély. Politika, társadalom, kultúra.* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár, 2019. 76–79. (A továbbiakban: K. Markaly 2019)
2. *Baranyai Decsi János magyar históriája [1592–1598].* Ford. Kulcsár Péter. Helikon Kiadó, Bp., 1982. (Bibliotheca Historica) 257–261. (A továbbiakban: Baranyai Decsi); *Mihály vajda adománylevele a székelyeknek.* Közread. Szabó Károly. Történelmi Társ 1880. 789–791. (A továbbiakban: TT 1880); Szádeczky Lajos: *Erdély és Mihály vajda története 1595–1601 oklevéltárral.* Szabó Ferencz német-eleméri plébános, Temesvár, 1893. (Történeti, Nép- és Földrajzi Könyvtár 58.) 313–315. (A továbbiakban Szádeczky 1893); *Székely Oklevéltár.* I–V. Szerk. Szabó Károly – Szádeczky Lajos. Székely Történelmi Pályadíj-alap Felügyelő Bizottsága, Kvár, 1872–1896. IV. 150–154, V. 168–171. (A továbbiakban: SzOkl.); Demény Lajos: *Mihály vajda szabadságlevelei és az erdélyi fejedelmek politikája a XVII. század elején.* In: Benkő Samu – Demény Lajos – Vekov Károly (szerk.): *Székely felkelés 1595–1596.* Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1979. 122–127. (A továbbiakban: Demény 1979b); *Székelyekről közlemények (folytatás).* Nemzeti Társalkodó 1837. 12. sz. 181–184. (A továbbiakban: Nemz. Társ. 1837)
3. Oborni 2016b 54–63.
4. Oborni 2016b 63–71.
5. Oborni 2016b 71–73.
6. Oborni 2016b 77–78.
7. Oborni 2016b 36.
8. SzOkl. II. 161–167; Szilágyi Sándor (szerk.): *Erdélyi országgyűlési emlékek. II. (1556 sept.–1576.)* 202–208. (A továbbiakban: EOE)
9. A *ius regium* székelyföldi megjelenésével kapcsolatos vitára vonatkozóan lásd: Rácz Balázs Viktor: *A ius regium székelyföldi megjelenése: egy látszólagos tudományos konszenzus.* Erdélyi Múzeum 2021. 1. sz. 1–16.
10. SzOkl. IV. 96–97, 107–108, V. 148–150.
11. *Székely oklevéltár. Új sorozat.* I–VIII. Szerk. Demény Lajos – Pataki József – Tüdös S. Kinga. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Buk.–Bp.–Kvár.–Marosvásárhely, 1983–2006. II. 282–283. (A továbbiakban: SzOkl. Ús.)
12. Baranyai Decsi 259; SzOkl. IV. 153–154, V. 171; Demény 1979b 124; Nemz. Társ. 1837 182–183.
13. EOE II. 502–503.
14. SzOkl. II. 163–164.; EOE II. 204–205.
15. SzOkl. IV. 63–64., V. 98–100, 136–137; SzOkl. Ús. II. 115; *Az erdélyi fejedelmek királyi könyvei.* I–II. Közz. Fejér Tamás – Rácz Etelka – Szász Anikó. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár, 2003–2005. I. (Erdélyi Történelmi Adatok VII. 1, 3.) II. 104, 242, 275, 290, 336, 352, 398, 423, 432, 479, 486, 491, 527, 533–535, 603.
16. SzOkl. Ús. II. 28–29, 254, 340.
17. SzOkl. V. 261–263.
18. SzOkl. II. 162–163; EOE II 203–204.
19. SzOkl. II. 208–210, 213–215, 265–268.
20. Baranyai Decsi 259.
21. EOE III. (1576–1596). M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-hivatala, 1877. 487–488.
22. Demény 1979b 122–124; Balogh Judit: *A székely nemesség kialakulásának folyamata a 17. század első felében.* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár, 2005. (Erdélyi Tudományos Füzetek 254.) 58–60. (A továbbiakban: Balogh 2005); Oborni 2016b 68; K. Markaly 2019 89.

23. TT 1880 789; Szádeczky 1893 314; Demény 1979b 122–124.
24. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (A továbbiakban: MNL OL), P 2257 Családok, testületek és intézmények levéltárai, Családi fondtörödékek, 215. 1. fol. 2r.
25. Demény 1979b 124.
26. SzOkl. IV. 150–154, V. 168–171.
27. Nemz. Társ. 1837 182–183.
28. Jakab Elek – Szádeczky Lajos: *Udvarhely vármegye története a legrégibb időtől 1849-ig*. Athenaeum, Bp., 1901. 300; Connert 1907 147; Szádeczky-Kardoss 1927 146; Makkai László – Mócsy András – Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története*. I–III. Akadémiai Kiadó, Bp., 1986. I. 531; Balogh 2005 61; Oborni 2016b 72, 74
29. EOE IV. (1597–1601). M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-hivatala, 1878. 556–557.
30. EOE V. (1601–1607). M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-hivatala, 1879. 141–142.
31. Egyed Ákos: *A székely jog sajátosságai*. In: Benkő Elek – Oborni Teréz (szerk.): *Székelyföld története*. I. MTA BTK–EME–HRM, Székelyudvarhely, 2016. 366–367.
32. Oborni Teréz: *Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt. 1552–1556*. Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, Bp., 2002. 104–106; Oborni 2016a 507–513; Uő: *Erdély aranykora. Fejedelmek tündérvirtje*. Rubicon Intézet, Bp., 2021. 227–235.
33. SzOkl. II. 162–163, 165–166; EOE II. 203–204, 206–207.
34. EOE II. 299–300, 362, 367, 371, 375, 377, III. 139, 143, 147, 159, 163, 170, 179, 198, 203, 209, 213–214, 216, 226, 231, 234, 365, 367, 371, 374, 376., 392., 402, 417, 420, 423, 447, 449, 460–461, 469–471, 485, 494–495.
35. SzOkl. II. 162–163; EOE II. 203.
36. Baranyai Decsi 258–259.
37. TT 1880 790; Szádeczky 1893. 314; Demény 1979b 120–121.
38. SzOkl. IV. 152–153, V. 170; Nemz. Társ. 1837 182–183.
39. Baranyai Decsi 259; Demény 1979b 124; SzOkl. IV. 153–154, V. 171; Nemz. Társ. 1837 182–183.
40. SzOkl. II. 166; EOE II. 207.
41. EOE II. 344–345; EOE III. 204, 223, 227, 392, 487.
42. Demény 1979b 124.
43. Baranyai Decsi 260.
44. Oborni 2016b 39–41.
45. Oborni Teréz: *A székelyek II. János választott királyhoz írott folyamodványai (1566–1569)*. In: Biró Bence – Miski Péter – Törtei Renáta (szerk.): „A Magyar múltat kutatni, írni és láttatni – ez által szolgálni a hazát”. *Tisztelegő kötet J. Újváry Zsuzsanna 25. Pázmányos oktatói éve előtt*. Szent István Társulat, Bp.–Piliscsaba, 2020. 67–68, 85, 87.
46. SzOkl. III. 339–341.
47. Oborni 2016b 51.
48. MNL OL P 311 Hatfaludy család levéltára, XVII. 1. 1553–1599 fol. 62v. Trócsányi Zsolt pontatlanul 1594-től datálja Mindszenti Benedek kapitányságát, illetve királybíró-ságát. Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányszata 1540–1690*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1980. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. Hatóság- és Hivataltörténet 6.) 32.
49. EOE IV. 556.
50. SzOkl. II. 163–164; EOE II. 204–205.
51. Oborni Teréz: *A királybírák szerepe a székely székekben a 16. század második felében*. In: Dáné Veronka – Sipos Gábor – Oborni Teréz (szerk.): „...éltünk mi sokáig 'két hazában'...”. *Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére*. Debrecen Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012. 106–107; Oborni 2016a 513–516.
52. SzOkl. II. 163; EOE II. 204.
53. SzOkl. IV. 153, V. 170.
54. *Erdélyi történelmi adatok*. I–IV. Szerk. Mikó Imre. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár, 1855–1862. IV. 341.